

O'ZBEK TILIDA ANTROPONIMLARNING LINGVOKULTUROLOGIK XUSUSIYATLARI

Isayeva Rayxona Xushnudbek qizi

Ajiniyoz nomidagi NDPI Ellikqal'a fakulteti O'zbek tili va adabiyoti bakalavr ta'lim yo'nalishi 1 - bosqich talabasi

E-mail: isayevarayhona07@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek tilidagi antroponimlarning lingvokulturologik xususiyatlari, ya'ni inson nomlarining til va madaniyat bilan o'zaro bog'liqligi tahlil qilinadi. Ismlar tizimining shakllanishida milliy mentalitet, diniy qarashlar, tarixiy jarayonlar hamda ijtimoiy omillarning ta'siri yoritiladi. Shuningdek, antroponimlarning semantik qatlamlari va ularning madaniy ma'nolarni ifodalashdagi roli ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: antroponim, lingvokulturologiya, ism, o'zbek tili, madaniyat, onomastika, milliy mentalitet.

Аннотация. В данной статье анализируются лингвокультурологические особенности антропонимов в узбекском языке, то есть взаимосвязь личных имён с языком и культурой. Освещается влияние национального менталитета, религиозных взглядов, исторических процессов и социальных факторов на формирование системы имён. Также рассматриваются семантические слои антропонимов и их роль в выражении культурных значений.

Ключевые слова: антропоним, лингвокультурология, имя, узбекский язык, культура, ономастика, национальный менталитет.

Annotation. This article analyzes the linguocultural features of anthroponyms in the Uzbek language, namely the interrelation between personal names, language, and culture. It highlights the influence of national mentality, religious views, historical processes, and social factors on the formation of the naming system. The semantic layers of anthroponyms and their role in expressing cultural meanings are also examined.

Key words: anthroponym, linguoculturology, name, Uzbek language, culture, onomastics, national mentality.

KIRISH

Har bir xalqning til tizimida antroponimlar — ya'ni inson ismlari muhim o'rin egallaydi. O'zbek tilidagi ismlar nafaqat shaxsni nomlash vositasi, balki milliy madaniyat, qadriyatlar va dunyoqarashni aks ettiruvchi lingvokulturologik birlik sifatida ham qaraladi. Antroponimlar orqali xalqning diniy e'tiqodi, tarixiy tajribasi va estetik qarashlari namoyon bo'ladi.

S.E.Kenjayeveva o'zining nomzodlik dissertatsiyasida o'zbek ismlarini bag'ishlov ismlar, tasviriy ismlar va ism istaklarga ajratib tasniflaydi¹.

A.Superanskaya (Rossiya) antroponimlarni lingvistik jihatdan tahlil qilgan ekan, ularning fonologik, morfologik va leksik xususiyatlarini alohida ajratib ko'rsatadi².

¹ Kenjayeveva S.E. O'zbek antroponimlarining semantik va sotsiolingvistik tadqiqi. nom...diss. avtoreferati. -Toshkent, 2011.

² Superanskaya A. «Общая теория имени собственного». – URSS, 1973.

E. Begmatov ta'kidlaganidek, "antroponimlarning inson xohishi va faoliyati bilan bog'liq ekanligi, ularda insonning ehtiyoji va ijodi namoyon bo'lishi, inson nomida qadimiy davr kishilarining madaniy-ma'naviy va etnik qarashlari o'z ifodasini topganligi, umuman, ismlar xalqning ijtimoiy-iqtisodiy hamda madaniy, maishiy turmushi bilan bog'liq ekanligi"ni hisobga olsak, onomastik birliklarni lingvokulturologik aspektda o'rganish tilshunosligimiz uchun muhim ishlardan biri sanaladi³.

Antroponimlar til tizimining eng qadimiy va barqaror qatlamlaridan biri bo'lib, ular jamiyatning madaniy taraqqiyoti bilan uzviy bog'liq holda shakllanadi. O'zbek tilidagi ismlar tizimi tarixiy jarayonlar, diniy ta'sirlar va ijtimoiy munosabatlar natijasida boyib borgan. Har bir ism ortida ma'lum bir ma'no, niyat yoki madaniy ramz yotadi.

Lingvokulturologik nuqtayi nazardan qaraganda, antroponimlar xalqning milliy mentalitetini ifodalovchi muhim birliklar hisoblanadi. Ular orqali qadimiy an'analar, oilaviy qadriyatlar va estetik qarashlar avlodan-avlodga uzatiladi. Shu sababli antroponimlarni o'rganish nafaqat tilshunoslik, balki madaniyatshunoslik uchun ham muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Lingvistika fanida lingvokulturologiyaning asosiy konsepsiyalari V. Gumboldt, A. A. Potebni, E. Sepir, B. L. Uorf va boshqalarning asarlari bilan asos solingan. Rus tilshunosligida xalqning madaniy o'tmishini o'rganish jarayonida tilning o'rni K. S. Aksakov va birozdan keyin N. P. Nekrasov, F. F. Fortunatov, A. A. Shaxmatov, N. I. Kareev, V. N. Teliya, S. Stepanov, A. D. Arutyunova, V. V. Vorobyova, V. Shakleina, N. I. Tolstoy, V. A. Maslova, P. P. Zamaletdinova, R. X. Xayrullina va boshqalarning ishlarida o'z aksini topgan⁴.

Antroponimlarning lingvokulturologik mohiyati

Lingvokulturologiya til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro aloqani o'rganadi. Shu nuqtayi nazardan antroponimlar madaniy kod vazifasini bajaradi. Har bir ism ortida muayyan madaniy ma'no, ramz yoki tarixiy tajriba yotadi.

Masalan, o'zbek tilida keng tarqalgan Islom, Muhammad, Ali, Umar kabi ismlar diniy (islomiy) qadriyatlar bilan bog'liq bo'lsa, Bahor, Yulduz, Lola kabi ismlar tabiatga estetik munosabatni ifodalaydi.

O'zbek antroponimlarining shakllanish manbalari

1. Diniy manbalar

³ Бегматов Э.А. Антропонимлар – антропоцентрик тадқиқ объекти // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2013. –№ 3. – Б. 37.

⁴ Melibayeva Soxibaxon Adxammirza qizi. Antroponimlarning lingvistik va lingvokulturologik jihatdan o'rganilishi. Journal of new century innovations.

Islom dini ta'sirida arab-fors kelib chiqishli ismlar keng tarqalgan: Muhammad, Abdurahmon, Abdulloh, Fotima, Zaynab. Bu ismlar ko'pincha diniy ehtirom, baraka va ezgulik timsoli sifatida qo'yiladi.

2. *Tabiat va estetik qadriyatlar*

O'zbek madaniyatida tabiat go'zalligi ismlarda ham aks etadi: Gulbahor, Nigora, Sitora, Oybek (oy + bek ramziy ma'no). Bu turdagi ismlar inson va tabiat uyg'unligini ifodalaydi.

3. *Milliy va tarixiy qatlam*

Ba'zi ismlar tarixiy shaxslar yoki milliy qahramonlar bilan bog'liq: Temur, Bobur, Jaloliddin, Alisher. Bu ismlar milliy g'urur va tarixiy xotirani saqlash vazifasini bajaradi.

4. *Istak va niyat ifodalovchi ismlar*

Ota-onalar farzandiga ism qo'yishda tilak va orzularini ham ifodalaydi: Baxtiyor, Umid, Dilshod, Farhod. Bunday ismlar ijobiy ma'no yuklaydi va madaniy optimizmni aks ettiradi.

Antroponimlarning lingvokulturologik xususiyatlari

1. *Milliy mentalitetni aks ettirishi.* Ismlar xalqning dunyoqarashi va qadriyatlar tizimini ifodalaydi. Masalan, o'zbek xalqida farzandga yaxshi niyat bilan ism qo'yish an'anasi kuchli.

2. *Ramziy ma'no tashishi.* Ko'plab ismlar to'g'ridan-to'g'ri ma'no emas, balki ramziy ma'noga ega: "Oy", "Yulduz", "Temir" kabi birliklar kuch, go'zallik yoki barqarorlikni bildiradi.

3. *Interkultural ta'sir.* O'zbek antroponimlari arab, fors, turkiy va rus madaniyatlari ta'sirida shakllangan. Bu esa ularning leksik qatlamini boyitgan.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, o'zbek tilidagi antroponimlar lingvokulturologik jihatdan chuqur mazmunga ega bo'lgan murakkab tizimni tashkil etadi. Ular nafaqat shaxsni nomlash vositasi, balki xalqning tarixiy taraqqiyoti, diniy e'tiqodi, milliy mentaliteti va estetik qarashlarini o'zida mujassam etgan madaniy birliklar hisoblanadi.

Antroponimlar orqali jamiyatning ijtimoiy hayoti, qadriyatlar tizimi hamda ota-onaning farzandga bo'lgan orzu-umidlari aks etadi. Shu bilan birga, ismlar tizimi turli madaniyatlar ta'sirida doimiy ravishda boyib, rivojlanib boradi.

Demak, antroponimlarni lingvokulturologik jihatdan o'rganish til va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ochib berish, shuningdek, xalqning ma'naviy olamini chuqur anglashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Kenjayeva S.E. O'zbek antroponimlarining semantik va sotsiolingivistik tadqiqi. nom...diss. avtoreferati. -Toshkent, 2011.
2. Superanskaya A. «Общая теория имени собственного». – URSS, 1973.
3. Бегматов Э.А. Антропонимлар – антропоцентрик тадқиқ объекти // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2013. –№ 3. – Б. 37.
4. Melibayeva Soxibaxon Adxammirza qizi. Antroponimlarning lingvistik va lingvokulturologik jihatdan o'rganilishi. Ournal of new century innovations.

